

**MAHALLIY BYUDJETLAR DAROMADLARINI
PROGNOZLASHTIRISHGA OID ILMIY-NAZARIY
QARASHLAR TAHLILI**

Abdunazarova Gulrux Jumanazarovna

*O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi
Soliq qo'mitasi huzuridagi Fiskal institut magistranti*

Annotasiya: Maqolada mahalliy budjet daromadlarini prognozlash bo'yicha ilmiy-nazariy qarashlarni tahlil qilish davlat moliyasining muhim tadqiqot yo'nalishi hisoblanadi. Bu mahalliy hokimiyat organlari byudjetlarining kelajakdagi daromadlarini bashorat qilishni o'z ichiga oladi, bu esa resurslarni samarali rejalashtirish va taqsimlash uchun juda muhimdir. Tadqiqot mahalliy byudjet daromadlarini prognoz qilish bilan bog'liq turli nazariy istiqbollarni va empirik tadqiqotlarni tanqidiy ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi. Umuman olganda, mahalliy budjet daromadlarini prognozlash bo'yicha ilmiy-nazariy qarashlarning tahlili siyosatchilar va amaliyotchilar uchun prognozlash usullari va strategiyalarini takomillashtirish bo'yicha qimmatli tushuncha va tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: byudjet salohiyati, byudjetlararo transfert, mahalliy byudjet, mahalliy byudjetlar daromadlari, mahalliy byudjetlar xarajatlari, mahalliy soliqlar, solikli daromadlar, moliyaviy mustaqillik, mahalliy boshqaruv.

Аннотация: В статье анализ научно-теоретических взглядов на прогнозирование доходов местных бюджетов является важным направлением исследований государственных финансов. Это включает в себя прогнозирование будущих доходов бюджетов местных органов власти, что необходимо для эффективного планирования и распределения ресурсов. Исследование включает критический обзор различных теоретических взглядов и эмпирических исследований, связанных с прогнозированием доходов местных бюджетов. В целом, анализ научных и теоретических взглядов на прогнозирование доходов местных бюджетов дает ценную информацию и рекомендации для политиков и практиков по совершенствованию методов и стратегий прогнозирования.

Ключевые слова: бюджетный потенциал, межбюджетный трансферт, местный бюджет, доходы местного бюджета, расходы местного бюджета, местные налоги, налогооблагаемый доход, финансовая самостоятельность, местная администрация.

Abstract: In the article, the analysis of scientific and theoretical views on forecasting local budget revenues is an important research direction of state finance. This includes forecasting the future revenue of local government budgets, which is

essential for effective resource planning and allocation. The study includes a critical review of various theoretical perspectives and empirical studies related to local budget revenue forecasting. In general, the analysis of scientific and theoretical perspectives on forecasting local budget revenues provides valuable insights and recommendations for policymakers and practitioners to improve forecasting methods and strate.

Keywords: budget potential, inter-budget transfer, local budget, local budget revenues, local budget expenses, local taxes, taxable income, financial independence, local administration.

Kirish: Mahalliy byudjetlar daromadlarini prognozlash mahalliy davlat hokimiyati organlarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashning muhim vazifasi hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan mahalliy byudjetlar daromadlarini prognozlash bo'yicha ilmiy-nazariy qarashlarni tahlil qilish zarur. Ushbu tahlil mahalliy byudjetlar daromadlarini prognozlashda mavjud yondashuvlarning kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga, shuningdek, bashorat qilishning aniqligini oshirishning yangi yo'nalishlarini aniqlashga yordam beradi. Ushbu maqolada mahalliy byudjetlar daromadlarini prognozlash bo'yicha ilmiy-nazariy qarashlar tahlilining izohi keltirilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.

Mamlakatimiz iqtisodchi olimlari tomonidan mahalliy byudjet daromadlarini shakllantirishda soliqlarning o'rni va ahamiyatini oshirish jarayonlari tadqiq etilgan. Jumladan, A.Mamanazarov tadqiqot ishi mahalliy byudjetlarni barqarorlashtirishda soliqlarning rolini oshirish[1].

A. Burxanov va X.Qurbonovlar mahalliy byudjetlar daromadini oshirish, ularning barqarorligini ta'minlash choratadbirlarini amalga oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish hamda keng qo'llash orqali ushbu masalaga tizimli yondashish lozimligini qayd etgan[2].

N.Xaydarov fikricha mahalliy byudjetlarning daromad manbalarini ko'paytirish va viloyatlarda yangi ish o'rinlarini yaratish uchun xorjiy investorlarni jalb etishni rag'batlantirish zarur. Buning uchun mamlakat bo'yicha xorjiy investorlar qanday turdagi tadbirkorlik va tijorat faoliyati bilan shug'ullana olmaydigan soha va tarmoqlar ro'yxati ishlab chiqilib, qolgan barcha soha va tarmoqlarga yashil yo'l borligi ko'rsatilish lozim[3].

Rus olimlaridan Yu.Tumanskaya fikricha mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining rolini kuchaytirish va mahalliy ahamiyatga molik muammolarni hal etish samaradorligini oshirish zarurati mahalliy byudjetlarga daromadlarni shakllantirish tizimini ham byudjetni boshqarish nuqtai nazaridan, ham hududiy daromadlar bazasini baholashning ishonchiligi nuqtai nazaridan takomillashtirishni taklif etadi[6].

V.Marxaeva mahalliy byudjetlarning daromadlar bazasini real mustahkamlash, ularning moliyaviy-iqtisodiy bazasini kengaytirish, byudjet federalizmi prinsiplarini amalga oshirish asosida byudjetlararo munosabatlarni takomillashtirish zarurligini ta'kidlaydi[4].

S.Mishina mahalliy byudjetlarning daromadlari va xarajatlarini shakllantirishning umumiy prinsiplari byudjet tizimini shakllantirish tamoyillariga hamda davlat va mahalliy hokimiyat organlarining iqtisodiy tizimda bajaradigan roliga asoslanishini qayd etadi[5].

Z.Ro'ziev mahalliy byudjet daromadlarini shakllantirish va ulardan foydalanish samaradorligini oshirish[6].

Yuqoridagi iqtisodchilar tomonidan ilgari surilayotgan fikr mulohazalarda mahalliy byudjetlar daromadlarini shakllantirish va barqarorligini ta'minlashning amaldagi holati tadqiq etilgan. Shu o'rinda respublika soliqlaridan ajratmalar hamda yuqori byudjetdan quyi byudjetga berilayotgan moliyaviy yordamlar ajratish mexanizmini ham qo'shgan holda tadqiq etish lozim.

Tahlil va natijalar.

Umuman olganda har qanday prognozni amalga oshirilish jarayonining ijtimoiy ildizini albatta insoniyatning olamni bilishi va unda uning o'rnini kelajakda qanday bo'lishi mumkinligini bilishga intilishiga borib taqalsa, uning iqtisodiy ildizini kishilik jamiyatida taqsimot munosabatlarining murakkablashib borishi, jamiyat sivilizatsiyasi natijasida ishlab chiqarish va noishlab chiqarish sohalari ajraluvi natijasida ular o'rtasidagi nisbat(proporsiyani)ni o'rnatishga ehtiyojning mavjudligi tashkil etadi.

Boshqacha qilib aytganda sohalar o'rtasidagi nisbat munosabatlarini o'rnatish esa davlatning jamiyatda sinfiy siyosiy kuch sifatida yuzaga kelishini taqozo etadi. O'z navbatida esa davlat bunday proporsiyalarni ta'minlashda taqsimot munosabatlarini tartiblashdan foydalanadi, ya'ni ishlab chiqarish sohasida yaratilgan qiymatni qayta taqsimlash maqsadida turli xil markazlashga pul fondlarini tashkil etish bilan hal etadi. Albatta bunday pul fondlari sifatida davlat byudjeti(xazinasini)ning manbalarini aniqlash, uni chamalash(prognozlash) davlat moliya xo'jaligining muhim qirralari sifatida namoyon bo'ladi. Bundan ko'rinadi, davlat jamiyatda taqsimot munosabatlarida faol ishtirok etib, o'zining faoliyatining moliyaviy asoslarini ta'minlashga harakat qiladi, bunday moliyaviy manbalarni joriy etish, uni undirish bilan birgalikda uning darajasini(kelajakdagi hajmini) doim aniqlash turish uning manfaatlariga mos keladi.

Manbalarga¹ ko'ra prognoz qilishning shakllanishi ma'lum bir bosqichlarga ega.

¹Каранг: Едренова, В.М. Прогнозирование налоговых поступлений в субъекте Российской Федерации/ В.М. Едренова, Н.Н. Акимов // Финансы и кредит. – 2008. – №17 – С.51-54.; Винокурова, Г.П. Налоги и налогообложение в Российской Федерации: учебное пособие / Г.П. Винокурова. – Йошкар-Ола.: МарГТУ, 2003.

Yuqorida ta'kidlangandek, dastlabki prognozlash va rejalashtirish bashorat tusida bo'lgan. Bu jarayon asosan falsafiy-tarixiy shakllanish deb atalib, unda diniy, hissiy va filosofik yondoshuvlar ustun bo'lgan va eramizdan avvalgi IV-V asrlargacha ushbu yo'nalishdagi bashoratlar hukmron bo'lib, falsafiy bashoratlarning asosini Platon va Konfutsiyalar ta'limoti tashkil etadi. Keyingi bosqich XV-XVI asrlarga tegishli bo'lib, bu bosqichda nazariy va amaliy ishlanmalar chuqurlashtirildi, bashoratlar insonning aqliy faoliyati natijalariga tayanildi va bashoratda tashqi muhitning ta'sirlari baholandi va mantiqiy xulosalarga asoslandi.

Byudjetni (xazinani) prognoz qilish tushunchasi va jarayoni ma'lum shakllanish va rivojlanish akspektlariga ega. Qadimgi dastlabki va keyingi davrlarda ham albatta, davlat xazinasining moliyaviy manbalarini chamalab borishda davlatning ma'lum bir shaxslari, mansabdorlar, keyinchalik alohida bo'linmalari shug'ullanishgan, bu jarayon davlatning shakli, uning tuzilishi, qolaversa iqtisodiy siyosatining mazmuniga qarab shakllanib takomillashib borgan. Bu masalaga tarixiy nuqtai nazardan qaralganda ayrim tarixiy dalillar buni isbotlaydi.

Masalan, qadimgi Rim davlatida imperator A.Oktavian tomonidan davlat xazinasiga kelib tushadigan daromadlarning hajmini aniqlash maqsadida joylarda davlatning moliyasi shug'ullanuvchi davlat idoralarini tashkil qilindi, har bir yerlarning kadastrlarini aniqlash, har bir mol-mulk va yer egalarining deklaratsiyalar topshirish majburiyatlari joriy qilindi. Chunki, Rim imperiyasining boshqa bosib olgan hududlari hajmi keng bo'lib, ulardan majburiy to'lovlarni undirish murakkablashib, ularning hajmini aniqlash ham qiyinlashib borgan ediki, oqibatda esa davlat daromadlarining hajmini aniqlash va ularning kelgusida kelib tushish ehtimollarini aniqlash ishlarini tashkil qilishni taqozo etdi.

Vatanimiz hududida faoliyat olib borgan Somoniylar davlatida moliyaviy mablarni chamalash ishlari ancha rivoj topgan. Somoniylar davlat boshqaruvida 10 ga yaqin devonlar(vazirliklar) tashkil etilib, ularning orasida davlatning moliyaviy masalalari bilan shug'ullanadigan Moliya ishlar devonligi tuzilib, unda davlat g'aznasiga tushadigan barcha daromadlar, jumladan soliqlarning kelib tushishi va undan davlat manfaatlari yo'lida sarflanish masalalari bilan birgalikda soliq tushumlarining kelgusidagi hajmini aniqlash asosida xarajatlarni rejalashtirish ishlari amalga oshirib borilgan. Viloyat va tumanlar(shaharlar)dan soliq yig'uvchilar tomonidan undiriladigan soliqlarning hisob-kitob ishlari ushbu devonning zimmasiga yuklatilgan. Masalan, IX-XIII asrlarda qadimgi rus davlatlarida yerlarga feodal egalik qilishning joriy etilishi, yer egalarining o'z yerlaridan foydalanganligi uchun turli xil to'lovlarni joriy etish bilan birga uning kelgusidagi hajmini aniqlash ishlarini ham

– 46 с.; Васильева, М.В. Методы налогового прогнозирования на макроуровне / М.В.Васильева // Управленческий учет. – 2011. - №6 – С.63-73.

tashkil qilgan.

Albatta davlat faoliyatining rivojlanib borishi bilan uning moliyaviy xazinasini tuzish, uni rejalashtirish hamda daromadlarni prognoz qilish masalalari ham takomillashib bordi. Bu borada keng qamrovli ilmiy tadqiqot ishlari ham olib borildi. Quyidagi ana shunday ilmiy tadqiqotlarning mazmunining nazariy tahlillarini ko'rib chiqishga harakat qilamiz.

Turli darajadagi byudjetlarning daromad manbalari prognozlashtirish muammolari bilan shug'ulanib keladigan xorijlik olimlardan S.Makridaks, S. Uilrayt va V.MakGilar mahalliy darajadagi byudjetlarning daromadlarini prognozlashtirish bo'yicha o'zlarining metodologiyasining mohiyati sifatida daromadlarning manbalarini to'g'ri baholash, ularning byudjetga jalb qilishning vositalari sifatida moliyaviy instrumentlardan to'g'ri foydalanishni taklif etgan, shuningdek, prognozlashtirishning sabab-oqibat va davriy qatorlar usullarini taklif etgan.² Shuningdek xorijlik olimlardan S. Danninger o'z tadqiqotlarida mahalliy byudjetlarning daromadlarini rejalashtirish va prognozlashtirishda barcha davlatlar uchun yagona metodika ishlab chiqishning imkoni yo'qli va bu narsa har bir mamalakatning milliy xususiyatidan kelib chiqishi lozimligi va bu boradagi muammolar xususida fikr yuritadi.³

Hududning mahalliy byudjetining daromadlarini o'rta muddatli prognozlashtirish bo'yicha ilmiy tadqiqotilab borgan Ye. Chimitdorjieva hududning mahalliy byudjetining daromadlarini prognozlashtirishni soliq tushumlarini prognozlashtirish sifatida baholaydi va "soliqli daromadlarni prognozlashtirishni soliq rejalashtirishning tayyorgarlik bosqichi sifatida baholaydi, shuningdek, mahalliy byudjetlarni o'rta muddatli prognozlashtirishni amalga oshirishda qo'llaniladigan metodlar sifatida deterministik, ekspertli, vaqt qatorlari, matematik, ekstroplatsiya kabilarni tavsiya etgan. Shuningdek, hududning o'rta muddatli byudjet daromadlarini prognozlashtirishning uslubiy asoslarini ko'rsatib bergan, mahalliy byudjetning solikli daromadlarini prognozlashtirishning klassifikatsiyalashtirgan, mahalliy byudjetni prognozlashtirish va rejalashtirish o'rtasidagi bog'liqlikni asoslab bergan.⁴

Mahalliy byudjetning daromadlarini rejalashtirish va prognozlashtirish borasidagi ilmiy tadqiqotlari bilan tanilgan M.V.Kotelnikova ham o'z ilmiy tadqiqotlarida mahalliy byudjetlar daromadlarini prognozlashtirish va uni rejalashtirishning dolzarb muammolariga e'tibor qaratgan. Uning fikricha, "turli darajadagi byudjetlarning

² S Makridakis, S.C Wheelwright, V.E.McGee Forecasting, methods and applications. – New York, Malloy Lithographing, Inc., 1983. – 926.

³ Stephan Danninger. Revenue Forecasts as Performance Targets (IMF Working paper WP/05/14). Washington, DC, International Monetary Fund, 2005.

⁴ Чимитдоржиева Екатерина Цыренжабовна. Среднесрочное прогнозирование налоговых доходов консолидированного бюджета региона. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Иркутск – 2011. С.3-24.

daromadlarini prognozlashtirishda soliqlarni prognozlashtirish va soliqlarni rejalashtirishni taqqoslama xususiyatlarini uning ob'ekti, sub'ekti, maqsadi va baholash mezonini sifatida qarash kerak. Va yana ta'kidlaydiki, mahalliy byudjetlarning solikli daromadlarini rejalashtirish moliya organlarining faoliyati bo'lsa, soliqlarni rejalashtirish esa soliq xizmati organlarining faoliyatini tashkil etish kerak".⁵ M.V.Kotelnikova o'z tadqiqotlarida shuningdek, mahalliy byudjet daromadlarini prognozlashtirish borasida ilmiy tadqiqotlar olib borgan iqtisodchilar: Ye. N. Yevstigneev i N. G. Viktorova, A. M. Baltina, E. I. Komarova, M. A. Troyanskaya, I. I. Bablenkova, L. S. Kirina, G. N. Karpova, N. A. Goroxova, I. A. Mayburovlarning solikli daromadlarni rejalashtirish mahalliy hokimiyat darajasidagi faoliyat, soliqlarni rejalashtirish esa, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda amalga oshiriladi degan g'oyalarining ilmiy talqini keltiradi.

Ayrim iqtisodchilar mahalliy byudjetlarni daromadlarini prognozlashtirishda solikli daromadlarni rejalashtirish tushunchasi bilan soliqlarni rejalashtirishni bir sinonim sifatida qaraydi. Masalan bu yondoshuvlar Ye. A. Chumachenko, A. A. Peshkova i L. V. Varderasyan V. G. Panskov, M. V. Romanovskiy, O. V. Vrublevskaya, S. V. Barulin, Ye. P. Peshkovalarda uchraydi, biroq fikrimizcha, soliqlarni rejalashtirish solikli daromadlarni rejalashtirishdan kengroq jarayon va munosabatlarini qamrab oladi. Chunki, solikli daromadlarni rejalashtirish bu hali byudjet daromadlarni prognozlashtirishning yakunlariga asoslanadi, vaholanki, prognozlashtirishdan kelib chiqib daromadlar rejalashtiriladi.

Keltirilgan nazariy tahlillardan ko'rinadiki, o'zbek olimlari tomonidan ham byudjetlar daromadlarini prognozlashtirish bilan bog'liq tadqiqotlar oib borilgan. Ammo, ta'kidlash lozimki, yuqorida keltirib o'tilgan ilmiy ishlarda daromadlarni prognozlashtirishning turli jihatlari tadqiq qilingan bo'lsada, ammo mahalliy byudjetlarning o'zining xususiyatlaridan kelib chiqib, alohida mavzu doirasida ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilmagan. Shundan kelib chiqqan holda yuqorida amalga oshirilgan ilmiy-nazariy tahlillarni umumlashtirgan holda mahalliy byudjet daromadlarini prognozlashtirish kategoriyasiga mualliflik yondoshuvimizni keltirib o'tmoqchimiz.

Bizning fikrimizcha, "Mahalliy byudjet daromadlarini prognozlashtirish jarayoni bu-mahalliy byudjetlarning xususiyatlari, biriktirilgan solikli daromadlar, hududning moliyaviy va soliq salohiyatidan kelib chiqqan holda tegishli muddatga mahalliy byudjetga solikli va boshqa qonuniy manbalarga ega bo'lgan tushumlarni kelib tushishini baholash va aniqlashga qaratilgan iqtisodiy-huquqiy munosabatlardir". Chunki, mahalliy byudjetlarning daromadlarini prognoz qilishda albatta hududning

⁵ М. В. Котельникова. Дискуссионные вопросы сущности планирования налоговых доходов бюджетов. //Финансовая, налоговая и денежно-кредитная политика. №3. 154.

moliyaviy va soliq salohiyatidan kelib chiqqan holda unga birlashtirilgan solikli va soliqsiz daromadlarni prognoz qilish zarur bo'ladi. Mahalliy byudjetlarni to'g'ri prognozlashtirish mahalliy byudjetning daromadlarini to'g'ri rejalashtirishga imkon yaratiladi. Albatta bu murakkab hisob-kitoblarni va tahlillarni talab etadi. Shu boisdan biz ilmiy ishimizning keyingi boblarida mahalliy byudjetlar daromadlarini prognozlashtirishning amaliy holati tahlili va uning uslubiy jihatlariga oid tadqiqotlarni amalga oshiramiz.

Byudjet tizimi byudjetlarining daromadlari va xarajatlarini rejalashtirish garchi, ular mazmunan pul mablag'larining harakatlarini rejalashtirishga xizmat qilsada, ularning har birining o'ziga xos xususiyatli jihatlari mavjuddir. Aslini olganda fikrimizcha, byudjetning daromadlarini rejalashtirish undan qilinadigan xarajatlarning moliyaviy manbasini aniqlashga xizmat qiladi, shu jihatdan moliyaviy resurslarni qayta taqsimlash asosida ularning ma'lum bir qismini jamiyat manfaatlariga mos ravishda qayta taqsimlashni amalga oshiradi, pul oqimlarining harakatini ta'minlaydi. Mantiqiy va uslubiy jihatdan olganda mahalliy byudjetlarni prognozlashtirishning mohiyatini anglash uchun avvalo mahalliy byudjetning o'zining ijtimoiy-iqtisodiy mohiyatini aniqlab olish maqsadga muvofiq.

Xulosa va takliflar.

Mahalliy byudjetlarning solikli daromad manbalari bo'lgan yer solig'i, mol-mulk solig'i va jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i bo'yicha tushumlarni prognoz qilish uslubiyatidan amaliyotda foydalanish mahalliy byudjetlarni rejalashtirishning muhim bosqichi bo'lgan daromadlarini optimal prognoz qilishda muhim uslubiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar/Литература/Reference:

Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси- Тош: Ғ.Ғулом 2020.- 640 б.

Солиқ қўмитаси маълумотлари. www.солиқ.уз.

Маманазаров А.Б. Маҳаллий бюджетларни барқарорлаштиришда солиқларнинг ролини ошириш масалалари: и.ф.н. илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. - Тошкент, БМА, 2002. - 22 б.

Қобулов Ҳ.А. Ҳудудий иқтисодиёт ва маҳаллий бюджетлар имкониятларини ошириш йўналишлари. И.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган дис. автореферати. -Тошкент: БМА, 2006. - 21 б.

Рўзиев З.И. Маҳаллий бюджет даромадларини шакллантириш ва улардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш. и.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган дис.автореферати. - Тошкент: БМА, 2011. - 21 б

Хайриддинов А.Б. Маҳаллий бюджетлар даромад базаларининг барқарорлигини таъминлаш йўллари. И.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган дис. автореферати. -Тошкент: БМА, 2011. - 21 б

Бурханов А, Курбонов Х. “Худудларда маҳаллий бюджетлар даромадлар манбаини кенгайтириш йўллари (Қашқадарё вилояти мисолида)”. “Иқтисодиёт ва инноватсион технологиялар” илмий электрон журнали. № 1, январь-февраль, 2018 йил. www.iqtisodiyot.uz.

Хайдаров Н.Х. “Маҳаллий бюджетлар: муаммо ва инноватсион ечимлар”. “Ўзбекистон статистика ахборотномаси” илмий электрон журнали. 2020 йил, 2-сон.

Туманская Юлия Вячеславовна. “Формирование доходов местных бюджетов в условиях реформирования местного самоуправления”. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Иваново 2004. 20-стр.

Мархаева Виктория Владимировна. “Пути укрепления доходной базы местных бюджетов (например Республики Калмыкия)”. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Ростов-на-Дону 2004. 28-стр.

Мишина Светлана Вячеславовна. “Формирование доходов местных бюджетов в условиях модернизации межбюджетных отношений”. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Москва-2009. 29-стр.

Кузнецова Ольга Сергеевна. “Регулирование налоговых источников местных бюджетов в российской федерации”. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Москва 2013. 20-стр.